

leştirci, homojenleştirici, farklılıkları bastırıcı ve yok edici düşünce ve pratiklerini radikal bir biçimde sorgulayıp, farklılığa ve çeşitliliğe önemle vurgu yapması, önemsenmesi ve dikkate alınması gereken bir yaklaşım tarzıdır. Bu yaklaşım tarzının eksik bıraktığı noktayı Harvey şu ifadeleriyle sorgulamaktadır: "postmodernizm, farklılıkları üretken bir şekilde nasıl birbirleriyle uzlaştırabileceğimizi belirtmediği gibi, her birimiz karşımızdakinin dilini parçalarına böldükten sonra, nasıl birbirimizle iletişim kurabileceğimiz konusunda hiçbir ipucu da vermedi"⁽⁶¹⁾.

Harvey gibi, Postmodernistlerin haklı oldukları noktaları kabul edip, eksik bıraktıklarını eleştiren kimi düşünürler, bağdaştırıcı bir formül üretmeye çalışmaktadırlar. Farklılıklar politikasına ilişkin olarak, bir yandan evrensel olanı, diğer yandan da yerel olanı dik-

kate almak suretiyle bir çözüm üretme arayışı içine girmektedirler. Örneğin, Touraine, modernliğin temel sorunlarından birinin, "evrensel" olan ile "tikel" olanı bağdaştırmak olduğunu söylemektedir. Touraine, Aydınlanmanın, evrenselliği savunma adına her tür tikelliği bastırıldığını; oysa demokrasinin gerçekleşmesi için her ikisinin uzlaştırılması gerektiğini bildirmektedir. Bu uzlaştırmayı, birey ve grup düzeyinde özneye evrensel nitelikte özgürlük arayışı yükleyerek gerçekleştirmek ister⁽⁶²⁾. Habermas ise, bu sorunu bir çözüme kavuşturmak amacıyla Aydınlanmanın özne merkezli aklın yerine, iletişimsel aklı savunmaktadır. Buna göre, evrensel iletişim koşullarını belirleyip, bunların her tikel tartışmada uygulanmasını sağlamak suretiyle söz konusu sentezi gerçekleştirmek mümkündür⁽⁶³⁾.

Bürokratik ya da Teknikleştirilmiş Toplum Tasarımı

Müslüm Turan^(*)

Marx'ın söylediği gibi, kapitalizm, kendi imgesindeki benzer bir dünyayı yapılandırmayı amaçlar. Bu imgede, dünya, nitel insani ilişkileri nesnelere devinimsiz nicel özelliğine dönüştürerek işleyen ekonomik rasyonalitenin terimlerinde kavranır. Toplumun doğal ve insani özünü bir meta-varlık olarak işlev görmek üzere yaratan kapitalizmde, dünyanın tüm yaşam alanlarını tek bir değiş tokuş ve değer sistemi içinde ölçülebilir kılmaya evrensel eğilimi içkindir⁽¹⁾. Katı olan her şeyin buharlaştığı, belirsizlik ve değişimin ayırt edici özellikler olarak ortaya çıktığı kapitalist toplumda, toplumsal bağlaşma için tek onaylayıcı üst-otorite olarak piyasa yöneliminden başkaca bir şey kalmaz. Evrenselliği temsil eden tek gösterge olan piyasa, para, emek ve ürün akışları gibi kodsuzlaştırılmış akışların içkin bir ak-

siyomatığı olarak çalışır. Zira, nitel olanı dışlayan ve nicel geçişe boyun eğen bu toplumsal mantık açısından, temel hedef ya da resmi meşruiyet, tatmin-dir⁽²⁾. Poluntzas'ın belirttiği gibi, metafizik rasyonaliteden araçsal rasyonaliteye geçiş burjuva ideolojisinin başından beri içerdiği ona özünlülük bir yönelimi deyimler. Araçsal rasyonalite açısından, anlam, teknik olarak hesaplanabilirliğe bağlıdır. Gerçekten de, akıl, tekniğe ya da araçsallığa indirildiğinde, modernliğin kırılan parçaları birbirine yalnızca etkililik ve verimlilik ilişkileri aracılığıyla bağlanır. Her türlü özgül toplumsal bağlamdan özerklik sağlayan ve dışsal hiçbir otoritenin güvenmesine gereksinim duymayan hesaplanabilirlik, toplumsal yaşamın tüm görüngülerine yayılan düzen yaratıcı bir ilke olarak konumlanır⁽³⁾. Bu durumda,

- (*) Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.
- (1) Bkz. MARX, Komünist..., s. 115; MARX-ENGELS, Alman..., s. 101; ADORNO, Minima..., s. 23, 212; TAYLOR, s. 22; LUKACS, Tarih..., s. 166; GORZ, Yeni..., s. 165-166; DEBORD, s. 25; VANEIGEM, s. 103. "Kapitalist tarz, mübadele değerinin, dolayısıyla da tekbiçimliliğin egemenliğini gerektirir". Bkz. AMIN, Avrupa..., s. 135. Ayrıca bkz. JACOBY, s. 142; MULGAN, Antropolojik..., s. 92; BAUMAN, Özgürlük..., s. 65; BOOKCHIN, Özgür..., s. 28. "Üretim yalnızca bir meta olarak insanı meta insanı, meta rolünde insan yaratmak üzere yaratır onu". Bkz. MARX, 1844..., s. 90.
- (2) Bkz. BAUMAN, Özgürlük..., s. 112; BAUMAN, Yasakoyucular..., s. 188; DELEUZE-GUATTARI, Felsefe..., s. 98; LEFEBVRE, Gündelik..., s. 83; GUATTARI, s. 24. "İktisadi yasalar, sistemin kendisini yeniden üretmesini sağlayan güçler olarak devreye girerler". AMIN, Avrupa..., s. 34; GORZ, İktisadi..., s. 140-141. "Nesneler aklın soğuk ışığında donarak zaten bir olan canlarını yitirdikleri için de şimdi onlara can veren toplumsal niteliğe bağımsız bir varlık yakıştırmaktadır". ADORNO, Minima..., s. 249.
- (3) Bkz. WEBER, Protestan..., s. 24 - 25; KEAT - URRY, s. 219; EAGLTON, İdeoloji..., s. 218; MARCUSE, Tek..., s. 131; MULGAN, Antropolojik..., s. 92. "Hesaplanabilir bir hesap gereği faaliyetlerin ve hayatın kendisinin örgütlenmesi, mükemmel bir düzene sokmadır; Tanrı'nın kosmos ölçeğinde yerine getirdiği 'büyük saatçi' çalışmasının insan bu sayede kendi yaşam ölçeğinde yaklaşıyordu". Bkz. GORZ, İktisadi..., s. 141. Ayrıca bkz. TOURAINE, s. 217, 247; BOOKCHIN, Özgür..., s. 399; Horkheimer, s. 70 - 79; BROWN, s. 17; HEIDEGGER, Sanat..., s. 18-19; LUKACS, Tarih..., s. 168; GOLDMAN, Diyalektik..., s. 110.

(61) HARVEY, David : "Postmodernizme Bir Bakış", <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi>.

(62) ATIKER, Erhan: Modernizm ve Kitle Toplumu, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.144-145.

(63) Geniş bilgi için bkz. HABERMAS, Jürgen: Bilgi ve İnsansal İlgiler, (Çev.Celal A. Kanat), Küyerel Yayınları, İstanbul, 1997, s.404-407.

"söz konusu olan 'işlevleştirilmiş' karaktere bağlı ya da psikolojik tüm özelliklerden tüm gerçek ve duygulandırıcı uyumdan arındırılmış, ama ideal ilişkinin hesaplanmış titreşimlerinden hareketle yeniden oluşturulmuş -kısaca varlığın ve görünüşün tüm aşırı ahlaki diyalektikliğinden kurtarılmış ve yalnızca ilişkiler sisteminin işlevselliğinde yeniden oluşturulmuş insan ilişkisidir"⁽⁴⁾.

İçinde insani zamanın yok olduğu, yalnızca şeylerin eylemde bulunduğu -Marxçı meta fetişizmi kategorisinde gerçek anlatımını bulan - bu şeyselleşmiş dünya tasarımı, tarih-üstü bir araçsal akılcılık söyleminde, hem işleyiş mekanizmasının yapısal gereklerini hem de içerdiği ekonomik yabancılaşmanın duru bifincinin yerine geçen bir ideolojik haklılaştırmasını bulacaktır. Araçsal rasyonelleştirme, nesnel bakımdan, tüm toplumsal işlevlerin - Arendt'ın imalatla (işleyimde) içkin olduğunu gösterdiği amaç ve araç düzeneğine benzer şekillerde - indirgenip parçalanması, birbirinden tamamen ayrılmış olan bu parçalanmış öğeler sisteminin rasyonel ve biçimsel yasalarına benzer şekilde aranıp bulunması anlamına gelir⁽⁵⁾.

Araçsal-rasyonelleştirme projesi, toplumsal yaşamın, maliyetler (kâr/zarar) türünden hesaplama tabi tutulması, yani teknik karar verme ölçülerine bağımlı hale getirilmesi demektir. Bu ideolojik pratik, esas itibarıyla, toplumu teknik bir nesneye dönüştürmek ister ve bu doğrultuda toplumsal yaşama canlılık veren ve ona değer katan özgül an-

lam bağlamlarını tasfiye etmeye yönelir. Gerçekten, araçsal rasyonelitenin kullanımı belli bir dünya görüşünü gerektirir. "Bu dünya görüşü üç kalemden oluşur. Birincisi, bütün fenomenlerin maddileştirilebileceğinin veya bütün fenomenlerin hareketsiz olduklarının varsayılmasıdır. İkincisi, matematiğin olayları tespitini en uygun yöntemi sayılmasıdır. Ve üçüncüsü, fiziğin yasalarının hem doğal hem de toplumsal olayları açıklayacağına inanılmasıdır. Bir araya geldiklerinde bu ilkeler, gerçekliği nesnelleştirirler. Bilme ve kavrama yeteneği teknik fonksiyonlarla eşitlenir. İşlemler sayılara dökülerek ve kesin şekilde yazılarak her bir faaliyet rasyonelleştirilir. Başından itibaren sayılarla ifade edilmeyen her şey reddedilir veya eğer mümkünse, sayılarla dile getirilebilir terimlere dönüştürülür. Bir anlamda, teknolojik rasyonelite akılla eş anlamlı hale gelir"⁽⁶⁾. Teknik nesneye yönelen bu bakış, "edilgen, sadece işleyişe dikkat eden, sadece yapıyla (parçalara ayırma, yeniden birleştirme) ilgilenen, arka planı olmayan ve tümüyle saydam yüzeyden ibaret olan bu gösteriden bilyülenen bu bakış, toplumsal eylemin prototipi haline gelir"⁽⁷⁾.

Bu bağlamda bütün gündelik yaşam, formalize edilmeye çalışılır. Bir başka anlatımla, insanın yaşamı ve bifinci, iktisadi rasyonelitenin gerekleri doğrultusunda biçimlendirilmek istenir. Zira, kapitalist yapılanma, hesaplanabilir teknik iş araçlarına olduğu gibi- hesaplanabilir bir hukuksal çerçeveyi ve biçimsel

kurallarla işleyen "işletme" biçiminde bir toplumu ön gerektirir⁽⁸⁾. Bürokratik teknik biçim, toplumsal yaşam ile varoluşun bütünlüğünü, her türlü özgüllüğü ve etkinliği şeyleşmiş nesnellığe dönüştürme amacıyla bir egemenlik ve denetim nesnesi haline getirmeye çalışır. Böylelikle, bütün insan özneler, kendi yabancılaşmış varoluşlarının edilgen izleyicilerine dönüşürler. Habermas'ın söylediği gibi, "Amaç-rasyonel eylem, yapısı gereği denetim kurmaktır. Bu yüzden yaşam ilişkilerinin bu rasyonelleştirilmesi, politik olarak tanınmaz hale gelecek bir iktidarın kuramsallaştırılmasıdır."⁽⁹⁾ Esas olarak teknikleştirme, öznenin kendi yaptığı etkinliklerde bulunmamasını amaçlar ve kişisel bir öznenin bulunmayışı ile kararlanır; kişisel bir öznenin bulunmayışı ise, kişisel olmayan bir özneye gönderme yapar⁽¹⁰⁾.

Teknikleştirilmiş bir iktidar aygıtı, politik kamusal alanının dışlanması ya da göstermelik bir alana dönüştürülmesiyle eşgüdümlüdür. "Halk kitlelerinin politikasızlaştırılmaları aynı zamanda insanların kendi kendilerini nesnelendirilmeleri demektir"⁽¹¹⁾. Tümüyle tekniğe bağımlı kılınmış bir toplumsal ortamda, toplumsal determinasyon öğeleri; alt edilmesi gereken engeller, denetlenmesi ve bilinçli eylem tarafından

uyarlanması gereken veriler olarak değil, tümüyle belirleyici, gözetilmesi ve uyulması zorunlu ilişkiler olarak ortaya çıkar. Esasen, insanın hem nesnel açıdan hem de çalışma süreciyle olan ilişkisi açısından bu sürecin öznesi olmaksızın çıkararak verili ampirik gerçekliğin mekanik sistemi içine yerleşmiş mekanik bir öge rolüne indirgenmesi, teknolojik rasyonelitenin mantığında gizlidir⁽¹²⁾.

Daha önce değindiğimiz üzere, piyasa mantığı, özdeşlik ilkesi temelinde işler; farklı fenomenleri birbirlerine eşitleyerek, dünyayı türdeş bir duruma getirmeyi amaçlar. Niceliklerin mutlak egemenliğinde, geriye yalnızca birbirleriyle değiştirilebilir ve birbirine özdeş "şeyler" kalır; bu, bir insan-nesnel dünyası üzerine kurulu bir ütopyadır. Burjuva ideolojisinde bu ütopya, olgusal bir gerçeklikmiş gibi algılanır ve kuramsallaştırılır: Şeyleşmiş dünya bütünüyle nesnel olmuştur; toplumu biçimlendiren teknik ya da araçsal rasyonelite, soyut (doğal) güçler olarak tikel toplumsal grup ve bireylerin dışında işlemektedir. Ve insan-özneler, bu işleyiş sürecinin doğurduğu sibernetik örgütlenimin şemalarında donup kalmış; yabancılaşmış varoluşları tarafından sindirilmiş⁽¹³⁾. Adorna ile Horkheimer'in

(4) Bkz. BAUDRILLARD, Tüketim..., s. 201. Aynı bağlamda bkz. HABERMAS, İdeoloji..., s. 56; KEAT-URRY, s. 219.

(5) LUKACS, Tarih..., s. 177; ARENDT, Gelecek..., s. 111 - 112; GOLDMAN, Diyalektik..., s. 116. "Ekonomik ussallık, ussal teknik ve ussal hukuk tarafından belirlendiği gibi, belirli biçimlerde, pratik ve ussal bir yaşam tarzı olan insanların yeteneklerine ve konumlarına da bağlıdır". Bkz. WEBER, Protestan..., s. 25; BROWN, s. 111-112; SARUP, s. 87.

(6) Bkz. MURPHY, s. 225. Aynı bağlamda bkz. ADORNO-HORKHEIMER, Aydınlanmanın I., s. 44.

(7) LEFEBVRE, Gündelik..., s. 55. "Gösterdiği her şeyi bağlamından, geçişinden, amaçlarından ve sonuçlarından tecrit eder."bkz. DEBORD, s.141. Aynı bağlamda bkz. HABERMAS, İdeoloji..., s. 31.

(8) WEBER, Protestan..., s. 24 - 25; WEBER, Sosyoloji..., s. 150; WEBER, Toplum..., s. 326 - 327; LUKACS, Tarih..., s.177; HABERMAS, İdeoloji..., s. 31.

(9) HABERMAS, İdeoloji..., s. 32.

(10) Bkz. GORZ, İktisadi..., s. 154; LEFEBVRE, Gündelik..., s. 191; DESCOMBES, s. 81; WEBER, Sosyoloji..., s. 326-327; HABERMAS, İdeoloji..., s. 56; HABERMAS, Kamusalığın..., s. 167.

(11) Bkz. HABERMAS, İdeoloji..., s. 56, 85 - 86.

(12) Bkz. LUKACS, Tarih..., s. 165. Aynı bağlamda bkz. GORZ, İktisadi..., s. 60, 154; TURNER, Oryantalizm..., s. 171; MARCUSE, Us..., s. 227; HABERMAS, Kamusalığın..., s.167; LEFEBVRE, Gündelik..., s. 196; MURPHY, s. 32; HARVEY, s. 124 -125; ADORNO, Eleştiri..., s. 108; GOLDMAN, Diyalektik..., s. 107; COSTARIADIS, Toplum..., s. 120.

(13) Bkz. VANEĞEM, s. 89 - 103; JAKOBY, s. 71; SWINGWOOD, s. 122 - 123; WAGNER, s. 52; EAGLTON, İdeoloji..., s.180 - 182; LARRAIN, İdeoloji..., s. 84; MARCUSE, Tek..., s. 10; ARENDT, Gelecek..., s. 91, 256; ARENDT, İnsanlık..., s. 418; BEST - KELLNER, s. 266; BROWN, s. 17 - 29; ADORNO-HORKHEIMER, Aydınlanma... I, s. 108; HORKHEIMER, Akıl..., 70; STAUTH-TURNER, s. 132; BAUDRILLARD, Tüketim..., s. 214; KELLNER, s. 228. "Şimdi duran ne ise, hatları çağcıl tekniğin özünün egemenliği tarafından çizilmektedir. Söz konusu egemenlik ise halihazırda yaşamın bütün alanlarında işlevsellik, yetkinleşme, atomasyon, bürokratlama ve enformasyon gibi sayısız biçimlerde sergiler kendini."bkz. HEIDEGGER, Özdeş..., s. 237.

söyledikleri gibi, “gerçekliğin meşruluğu, iktidara inilbak ediş artık özne ile gerçeklik arasındaki diyalektik bir sürecin sonucu değildir, tersine sanayi çarkları tarafından üretilmektedir... serbest bırakılmış üretim devleri, bireyi, onun tatmin olmasını sağlamakla değil, özne olarak yok etmekte aşmıştır.”⁽¹⁴⁾

Frankfurt Okulu ve Weberci perspektifte endüstrileşme, teknokrasi ve bürokrasi (ki Weber tarafından “rasyonelleşme”, Frankfurt Okulu tarafından ise “araçsal rasyonelite” olarak formüle edilmiştir) görüngüleriyle ilintilendirilen çağdaş kapitalist toplum, sibernetik bir sistem olarak tasvir edilmiştir. Toplumun görünen biçimi ne olursa olsun rasyonelleşme süreci, bireylerin eylem ve bilgisinin dışında, geri çevrilemez bir güç olarak işlemektedir. Tamamen teknikleşmiş ve insan öznelere üzerinde eksiksiz bir tahakküm kurmuş bir güç söz konusudur burada. Her şey ve her tekil varlık, yasaları ve işleyiş düzeneği birey zihinlerince kavranamayan bu soyut süreç tarafından yutulmakta ve her şey bu sürecin işlevleri derecesine düşürüldüğü (ya da insanüstü ve bütünsel sürece bir parça olarak katıldığı) oranda bir anlam bağlamına sahip olmaktadır. İroni şuradadır ki, bilinçten silindikten sonra öznenin kendini şeyleştirerek katılabildiği ve bir anlama kavuşturduğu bu teknik süreç, gerçekte tüm anlamlardan yalıtılmıştır. Çünkü,

“anamlılık”ın biricik zeminini oluşturan aklın kendisi, her şeyi kapsayan bu ekonomik aygıtın araçlarından biri haline gelmiştir⁽¹⁵⁾.

Bu düzen, Weber’in söylediği gibi, tam anlamıyla çelikten bir kafes görünümüne sahiptir; mekanikleşmiş bir “taş kesilme” durumuna karşılık gelir. Herkes bu çelikten kafesin parmaklıkları tarafından biçimlendirildiğine göre de, sürekli bir gerilemeyle kendi üzerine kapanan bu sistemde tek değişiklik olanağı, sistemin kendiliğinden deviniminde, kendi kendini yeniden üretme kapasitesinde saklıdır⁽¹⁶⁾. Heidegger’in terimleriyle deyimlersek, insanın, bir *el-altında-duran* olarak kavrandığı bu mutlak manipülasyon evreninde, yeni bir şeyin meydana gelmesi olanaklı değildir. Böyle bir perspektif yeni olanı öngörüp kavrayamaz; zira, yeni olan, devrimci ve yerinden edici değil, şeylerin aynı kalmasını sağlayan şeydir⁽¹⁷⁾.

Bu noktada, akıl, nesnel içerikle bağlantısını koparan, kendi dışında belirlenen içeriklere boyun eğen, özerkliğini yitiren ve mantıksal formalizme bağımlı hale gelen bir araç olarak ortaya çıkacaktır. Aklın, etkili bir teknik araca dönüştürülerek kapitalist kategorilerle bütünleşmiş kavranışı, insanı, kendisine yabancı olan - bürokratik bir biçimde düzenlenmiş - bir teknik tahakküm sisteminin silik parçaları olarak kuramsallaştırılmasının dolaysız nede-

ni olacaktır. Bu kavrayış, toplumsal etkinliği tümüyle parçalayan ve toplumu çözüp yalıtılmış bireysel monadlara dönüştüren bürokratik bir yönetim aygıtının gittikçe yayılan hegemonyası altında, bireyin istemlerini savunmanın zorluğu, birey bilincinde derin bir kültürel travmanın doğmasına yol açacaktır⁽¹⁸⁾.

Kapitalist toplumsal tahakkümün her alanda (emek, bürokrasi ve kültür endüstrileri) kurumsallaşması ve araçsal düşüncenin yükselen hegemonyası, toplumsal alternatiflerinden, alternatif düşünce ve eylem biçimlerinden yoksun dışsal bir işleyiş düzeneğine sahip tek boyutlu bir toplum tasarımına yol açmıştır. Bu toplum tasarımı ve buna ilişkin çözümlenmeler hem Frankfurt Okulu’nun bazı temel yazılarında ve hem de Weber’de ağırlıklı olarak yer almıştır. Rasyonelleşmenin kaçınılmaz bir süreç, bir yazgıymış gibi algılanması aslında hegemonik erkin artık insana ve insanın dolayımlayıcı eylemliliklerine pek gerek duymadığının dolaylı bir ifadesinden başka bir şey değildir. Zira, kitle haline getirilen toplumun etkisi altında çözülen eleştirel bilinç ve özerk akıl bağlamında toplumsal iktidar şeyleşir; tanınmaz ve görünmez hale gelir. Bu haliyle iktidarın şeyleşmesi, hegemonya olgusunun toptan yadsınması anlamına gelir; kapitalist devlet, sivil

toplumu baskılar ve onu adeta içinde eritir. Sivil toplumun siyasal toplumun bütünsel baskısı karşısında bu şekilde çözümlenmesi, özerk bireyin yaygın yönetsel aygıtın ağırlığı altında ezilmesini beraberinde getirir⁽¹⁹⁾.

Weber’den farklı olarak, Frankfurt Okulu, çağdaş toplumsal sistemi tanımlayan teknoloji nitelemesinin daima tarihsel ve toplumsal bir tasarıma karşılık geldiğini ve egemen gücün iradesi ile dolayımlandığını vurgulamıştır. Örneğin, Adorno, “örgütün kaçınılmazlığından söz edilirken önemli bir nokta unutuluyor, örgütün bir toplumsallaşma, insanlarca insan için yaratılmış bir şey olduğu (nu)...” söylemek suretiyle bu dolayımınmaya işaret etmektedir⁽²⁰⁾. Ancak, Frankfurt Okulu’nun çalışmalarında bu teknolojik toplum tasarımının için dinamik öğeleri her zaman belirsiz ve çözümlenmemiş olarak bırakılmıştır. Okul’un genel eğiliminde etkin tarihsel öznenin/failin kaybolması düşüncesinin merkezi önemde yer alması ve egemen gücün kişisel olmayan bir özne (bilimsel-teknolojik ussallık) biçiminde temellendirilmesi, iktidarı tanımlanamaz kılmaktadır. Bu durum, iktidarı, karşı konulamaz bir konuma (daha doğrusu konumsuzluğa) yerleştirir. Esasen, Frankfurt Okulu’na göre, aklın nesnelleşmesiyle/araçsallaşmasıyla bir-

(14) Bkz. ADORNO-HORKHEIMER, *Aydınlanmanın İl...*, s.107.

(15) Bkz. KELLNER, s. 228; HORKHEIMER - ADORNO, *Aydınlanma... I*, s. 45 - 48; SERES, s. 43; ARENDT, *Gelecek...*, s. 91; ARENDT, *İnsanlık...*, s. 418; BOTTOMORE, s. 38 - 39; VANEIGEM, s. 89; ADORNO, *Minima...*, s. 203, 238; GUATTARI, s. 24; BAUDRILLARD, *Tüketim...*, s. 214; FOUCAULT, *Hapishanenin...*, s. 273; HORKHEIMER, *Akl...*, s. 67 - 82. “Sibernetik dünya tasarımının ana planı, geri beslemeli, bilgilendirmenin sürekli aktığı devinimlerden oluşan, özdenetimli bir çember düzenidir” bkz. HEIDEGGER, *Sanat...*, s. 22.

(16) Bkz. WEBER, *Protestan...*, s. 159 - 160; HABERMAS, *İdeoloji...*, s. 32 - 34; HABERMAS, *Kamusal...*, s. 167; DEBORO, s. 141; WEST, s. 93 - 94; SKINNER, s. 84; LEFEBVRE, *Gündelik...*, s. 147; MARCUSE, *Tek...*, s. 10, 30; SARTORI, s. 132; ADORNO, *Minima...*, s. 203, *Aydınlanma... I*, s. 48; HORKHEIMER, *Akl...*, s. 67. “Meşrulaştırma ihtiyacı açısından bu kapalı sistem gerçekten de, kendi kendisini üreten ve kendi kendini sürdüren bir sistemdir; kendi gereklerini kendi üretir”. Bkz. BAUMAN, *Postmodern...*, s. 227.

(17) Bkz. VATTIMO, s. 63; HORKHEIMER - ADORNO, *Aydınlanma İl...*, s. 23; LATOUCHE, s. 33.

(18) Bkz. ANSEL-PEARSON, s. 22; BOOKCHIN, *Özgürlüğün...*, s. 341, 399; HORKHEIMER, *Akl...*, s. 67 - 82; HARVEY, s. 124-125; JACOBY, 71; BROWN, 29. ADORNO’nun söylediği gibi, “satılabilirliğin bir özsel haline geldiği koşullarda canlı da, bir canlı olarak bir şeye, bir akte dönmüştür (...). Bu yeniden örgütlenmede, işletme yönetimi olarak ego, kendi varlık ve etkinliğinin büyük bir bölümünü iş mekanizması ego ya devreder ve büsbütün soyutlayıp bir referans noktası haline gelir”. ADORNO, *Minima*, s. 238.

(19) Bkz. WEBER, *Protestan...*, s. 159; MARCUSE, *Tek...*, s. 10-30; WEBER, *Sosyoloji...*, s. 150, *Toplum...*, s. 326-327; ADORNO, *Minima...*, s. 23, 39, 212-249; DELEUZE-GUATTARI, *Kapitalizm I...*, s. 44-48; ARENDT, *Gelecek...*, s. 111-112; ARENDT, *İnsanlık...*, s. 418; BAUDRILLARD, *Tüketim...*, s. 214, 239; HORKHEIMER, *Akl...*, s. 45-46. *Yorumlamalar için bkz. LARRAIN, İdeoloji...*, s. 212; ADORNO, *Eleştiri...*, s. 108; HOBBSBAWN, *Küllerden...*, s. 213; CALLINICOS, s. 147; STAUT-H-TURNER, s. 189; WEST, s. 93-94; BEST-KELLNER, s. 263-267; JACOBY, s. 20-21, 65-71; SWINGEWOOD, s. 122-23; LUNN, s. 291-98; BROWN, s. 29; BOTTOMORE, s. 38-41; TURNER, *Oryantalizm...*, s. 171; GORZ, *İktisadi...*, s. 153; CLEAVER, s. 42.

(20) Bkz. ADORNO, *Eleştiri...*, s. 10. Ayrıca bkz. MARCUSE, *Us...*, s. 227; ADORNO - HORKHEIMER *I...*, s. 108, 123; HORKHEIMER, *Akl...*, s. 82.

likte insanlar arası ilişkiler, hatta bireyin kendisi ile olan ilişkisi gizemli hale gelir. Buna yol açan kapitalist modernliğin bunaltıcılığından çıkış yolu yoktur; bu durumda yapılacak tek şey eleştiri görevini yerine getirmektir.⁽²¹⁾ Son çözümlemede, Eleştirel kurama göre, çağdaş bürokratik toplumda, Marxçı meta fetişizmi kategorisinin merkezinin üretim sisteminden tüketim sistemine kayması, kapitalist toplumsal yapıyı, sermayenin tahakkümü altında kendi kendini yenileyen ve dengeleyen bir dolaşım sistemine dönüştürmüştür⁽²²⁾.

Kapitalist anlamın global ölçüde hegemonik güç olarak ortaya çıkması, bizi girdabına alması; ekonomik, kültürel ve toplumsal yaşamın tüm boyutlarına hatta birey psikolojisinin en bilinçdışı öznel katmanlarına sızması, kapitalizmin hiçbir şekilde bütünsel (total) bir massedici gerçeklik haline geldiğini göstermez. Kapitalist tahakküm yapısının ideolojik pratiğinde biçimlendirilen bu bütünsel hegemonik gücün, dünyanın nesnel bir gerçekliği haline gelerek gerçeklikle yer değiştirip bizatihi gerçekliğin asıl onun ideolojisi haline dönüştüğü iddiası kabul edilemez bir iddiadır. Bu iddia kabul edilemez; çünkü, "hiçbir üretim tarzı, dolayısıyla hiçbir egemen toplumsal düzen ve dolayısıyla

hiçbir egemen kültür insani pratiğin, insani enerjinin ve insani amacın tamamını gerçeklikte hiçbir zaman kapsayamaz ve tüketemez"⁽²³⁾. Türdeş olmayış ile kararlaştırılan toplumsalın dip çizgisi, her zaman şu ya da bu ölçüde kendi içinde toplumsal düzenin dışladığı, bastırıldığı ya da yalnızca ayırdına varamadığı - çeşitli karşıt güçler ve yeni eğilimler barındıran/geliştiren bir pratik bilinç içerir⁽²⁴⁾. Braudel'in söylediği gibi, hiçbir kültürel sınır kapalı ya da geçirimsiz değildir. Toplumsallığın, onu biçimlendirmeye çalışan ideolojiler içinde erimesinin olanaklılık kazanması durumunda, onun varolmaya devam edebileceği düşünülemez. Bütünsel bir özümseme, bu özümsemenin ayırıcında olmama olacaktır. Bir durumu tümüyle şeyleşmiş ya da yabancılaşmış olarak nitelendirmek, örtük biçimde, bunun alternatifini temsil eden ve dolaşısıyla bizim yabancılaşmışlığımızın ölçütü olan alternatif pratik ve olanaklara gönderme yapmak demektir.⁽²⁵⁾ Kendiliğindelik teriminde işleyen bir akış anlamında "süreç" olgusuna tarihte yer yoktur. Böylesi bir tablo, olsa olsa mekanik eylemler için geçerli olabilir ve toplumsal denetimin ya da bilinçli yönlendirme unsurlarının eksikliğini ifade eder⁽²⁶⁾.

(21) Bkz. BOTTOMORE, s. 39-41; JAY, s. 180; STAUTH - TURNER, s. 189-201. Gerçekten de Frankfurt Okulu'ndaki "tahakküm" kavramı, tahakküm edileni fiilen etkin bir tarihsel özne olarak ortadan kaldıracak denli bütünseldir. Bkz. CLEAVER, s. 42.

(22) Bkz. BEST-KELLNER, s. 267; LUNN, s. 291-298; LARRAIN, *İdeoloji...*, s. 84; STAUTH - TURNER, s. 43; CALLINICOS, s. 147; SWINGWOOD, s. 122-123; JACOBY, s. 20; BOOKCHIN, *Özgürlüğün...*, s. 28. Üretim alanıyla hayatın diğer alanlarının arasındaki ilişkinin tüketim ilişkilerinin dışılaşımında algılanmasının zorlaşmasıyla ilgili olarak bkz. BROWN, s. 111-112.

(23) Bkz. WILLIAMS, s. 132. Aynı bağlamda bkz. EAGLATON, *İdeoloji...*, s. 77, 166-167; AMİN, *Kaos...*, s. 66; GUATTARI, s. 24; BOOKCHIN, *Toplum...*, s. 74; ANDERSON - WOOD, s. 50 - 51; GILIS-ROCAMORA-WILLSON, s. 14; LARRAIN, *İdeoloji...*, s. 212; WAGNER, s. 52; COSTARIADIS, *Toplum...*, s. 29; LUKACS, s. 287; HALL, *Kültür...*, s. 224; BRAUDEL, *Us...*, s. 38; CHARTIER, s. 29.

(24) Bkz. WILLIAMS, s. 125; JAMESON, *Postmodernizm...*, s. 506 - 507; CAUDWEL, s. 82.

(25) Bkz. BAUDRILLARD, *Us...*, s. 38; WAGNER, s. 52; CHARTIER, s. 29; EAGLATON, *İdeoloji...*, s. 77; CALLINICOS, s. 191; LEFEBVRE, s. 97.

(26) Bkz. GRAMSCI, s. 104-105; LUNN, s. 103; LUKACS, s. 287; AMİN, *Bugün...*, s. 83; HARMAN, s. 138 - 139; FRANK, *Demokratik...*, s. 73; ADORNO, *Eleştiri...*, s. 100;

Toplumsal sürecin mantığını ve biçimlerini bilebildiğimiz ölçüde dünyada bulunduğumuz yerden ve kimliğimizden emin olabiliriz. Gerçekten, ancak bu bağlamda hangi insani olanakların ortaya çıkarıldığı ve varoluşumuzun hangi yön doğrultusunda ilerlemekte olduğu konusunda uslamlama yürütebilir ve dünyayı bir bütünlük temelinde açıklayabiliriz. Başka bir anlamıyla, insani kimlik ve genel anlamda varoluş sorunu, toplumsal sürecin mantığının çözümlenmesine gönderme yapan bir muhakeme temelinde mümkün olabilir. Aksi takdirde, yani toplumsal süreç, kendi bağlamından kopartılarak kendiliğinden işleyen soyut mantığa sahip bir oluşum olarak öngörüldüğünde, bütün ilişkiler nesnel arası ilişkiye dönüşür. Bu durumda geriye, söz konusu ilişkilerin süregelen üretimi ve yeneden üretimden başka bir şey kalmaz.

Kendi üzerine kapanan, kendinden başka bir niteliğe ve anlama sahip olmayan, bütün anlam bağlamlarını kendi içinde eriten böylesi bir toplum, insanların kavrayış, denetim ve yönetimin dışında kalan yabancı ve yıkıcı bir güç olarak ortaya çıkar. Kendisine, toplumsal dünyanın örgütlenimi hakkında sistematik bilginin elde edilemez olduğu fiksiyonunu temel alan bu söylemsel inşada, insan olma durumunu etkin-dönüştürücü eylemle ortaya koymaya yönelik kesin isteğin kaybolduğu düşüncesi içkindir. Larrain'ın da ifade ettiği gibi, "hızla değişen ve yön duygusunu

kaybeden dünyada bütünlük hedefi nihai olarak aşılmıştır, bu gerekçyle bize bireyin nasıl istediği ve faaliyet gösterip göstermemeyi isteyip istemediğini bilme yeteneğinin de aşıldığı söylenir"⁽²⁷⁾.

Toplumsal bütüne ilişkin toplumsal bilgi edinme olanağının yadsınması, praksisin tutunumunu ve birliğini çözer; insani etkinliğin sonuçlarının öndeyilenemeyeceği düşüncesini doğurur. Bunun sonucunda toplumsal dünya ya her insani eylemle, çeşitli istenmeyen ve beklenmeyen sonuçlara sürüklenen, tümüyle süresiz bir şey olarak görülür; ya da, insan eylemleriyle değiştirilmesi ve hatta etkilenmesi bile olanaksız son derece de güçlü ve kendi yapısından kaynaklanan dinamiklere göre işleyen dışsal bir düzenek olarak ortaya konur⁽²⁸⁾. Bu durum genel bir anlam kaybına yol açar; özel alanda kişisel kimliğin ve kamu alanında anlamlı bir politik hayatın kaybı biçiminde belirginleşen bu toplumsal çözümlenme ve parçalanma evresinin dolaysız sonucu olarak insanlar ya "konformizm"e ya "totaliterlik"e ya da "ben teknikleri"ne yönelirler. "Eş deyişle, yapıtlar yaratan etkinliğin yerini kendi iç dünyasına dalmış bir edilgenlik, göstergelemlerin, gösterilerin, ürünlerin, aynı zamanda yapıtların doymak bilmeden tüketilmesi alır. Verimsiz bir tüketimdir bu: Tarihin yapıtlarının ve üslupların tüketimi üzerinden yaşayan bu tüketim tarihi yadsır, artık yapıtları anlamaz, onların varoluş koşullarını reddeder ve çürütür."⁽²⁹⁾

Etkin ve yaratıcı insan imgesi ile birlikte bir bütünlük olarak toplum katego-

(27) Bkz. LARRAIN, *İdeoloji...*, s. 212; BROWN, s. 119; DAVIDOV, s. 15; MULGAN, *Antropolojik...*, s. 33-34; COSTARIADIS, *Toplum...*, s. 186; ANSELL-PEARSON, s. 192; LEFEBVRE, s. 163; WAGNER, s. 249; THOMPSON, s. 103; LUKACS, s. 100-101; JACOBY, s. 71; GORZ, s. 115-116; GIDDENS, *Modernliğin...*, s. 105.

(28) Bkz. HIRSCHMAN, s. 85; LUKACS, *Tarih...*, s. 100 - 101; BAUDRILLARD, *Simülakrlar...*, s. 187; EAGLATON, *Postmodernizm...*, s. 42 - 43; BAUMAN, *Modemite...*, s. 139; MULGAN, *Antipolitik...*, s. 82; SEGAL, s. 148.

(29) Bkz. LEFEBVRE, s. 191. Aynı bağlamda bkz. BARBER, s. 51; ADORNO, *Minima...*, s. 14, 66; HABERMAS, *İdeoloji...*, s. 88; LUKACS, s. 100-101; BAUDRILLARD, *Tüketim...*, s. 96; KING, s. 33; LATOUCHE, s. 11; SENNET, s. 275; BENTON, s. 262; BROWN, s. 110; TAYLOR, *Modernliğin...*, s. 93; GUEHENNO, s. 72; SCHNAPPER, s. 19, 209.

risinin parçalanması ve aşınması, bireyleri, içinde buldukları siyasal toplumla kendilerini özdeşleştirmekte güçlük çektikleri, ona yabancılaştıkları bir ruh hali içinde bırakır. Hiçbir toplumsal kategori, hiçbir söylem ve hiçbir yaşam deneyiminin insanlara ortak amaçlar oluşturma ve ona yönelme olanağını bırakmadığı bu dünya, aslında yaşam dünyasından bir şey içermemekle nitelenir. Bu dünya, daha çok yaşam dünyasının acı veren yokluğu içinde, bir yakınma durumuna tutulup kalma olarak yaşanır. Baudrillard'ın söylediği gibi, çözülmüş toplumsal sistemlerde "melankoli, ani bir duyarsızlaşma ve sessizlik biçimidir. İyiyle kötü, doğruyla yanlış arasındaki dengeyi koruyabilme ya da buna benzer değerler ve amaçlardan umut kesildiğinde geriye kalan şeydir. Çünkü sistem her yerdedir ve her zaman güçlüdür ve egemen bir konumdadır."⁽³⁰⁾

Kişi-dışı yaşantının anlamsız ve baş edilemez bir "metafizik bela" olarak görülmesi, benliğe ilişkin deneyimin ön plana çıkmasına ve tüm toplumsal görüngülerin, kişisel anlam kodlarıyla üstesinden gelinemeyecek kişilik sorunlarına dönüştürülmesine yol açacaktır. Başka bir deyişle, dünyanın bu şekilde algıtınmasından birtakım politik sonuçları vardır. Bunlardan en başta geleni, kolektif sorunların kolektif yanıtlarla değil de, bi-

reysel yanıtlarla üstesinden gelinebileceği eğilimine yol açmasıdır. Gerçekten de toplumsal ve ekonomik yaşam üzerindeki denetimin yitirilmesi, bireysel bilincin öznel kesimiyle sınırlanma, nesnel olgulara bir öznel gerçeklik görünümü verebilir. Toplumun, piyasanın dolayımında içeriğinden arındırılmasıyla, yapısını, bütünlüğünü ve biçimini yitirmesiyle birlikte içeriksizleşen bireysel ego, "dayanışma-kırıcı", "tarih-dışlaştırıcı" ve dolaysız siyasal idealini reddeden gerçeğin biricik temeli olarak ortaya çıkar. Sonunda varılan şey, "bırakınız yapınlar bireyciliğinin" egemen bireyi ile özdeş olan küçük burjuva girişimciliğinin benliğidir. Marx'ın çok önceleri söylediği gibi, bencil insan, çözülmüş bir toplumun edilgen varlığı, dolaysız belliliğin hedefi ve böylece maddi, kişisel ve dolaysız varlığı olan doğal bir şeydir."⁽³¹⁾

Geçmişten kaynaklanan hüznün geleceği düşleyebilmenin zorluğuna ilişkin umutsuzlukla nitelenen ve aslında bireyin yitip gitmekte olduğu bu kayıtsızlık evreni, aslında her şeyin mümkün görüldüğü radikal bir bireycilik ortamı olarak belirir. "Artık kolektif yaşamdan duyulan korku; fiziksel olarak tüketimdeki bir bireyselleşme ve her tür malın ve yeni nesnenin bir güvenlik örtüsü tarafından bertaraf edilir."⁽³²⁾

"Bazıları daha dikkatli, bazıları ise büyük tasarımların sonuçlarından ürüyor. Kimileri politikayı tümüyle terk ederek günlük ve kişisel uğraşlara dalmış, kimileri için ise belirsizlik iyiliği kökten dilde gördüğümüz yalın basit inançlarda kesinliklerin ısrarlı arayışını besliyor". MÜLGAN, *Antipolitik...*, s. 82

(30) Bkz. BAUDRILLARD, *Simülakrlar...*, s. 191; GUATTARI, s. 23; COSTARIDAS, *Toplum...*, s. 278; LEFEBVRE, s. 75, 116; ADORNO, *Minima...*, s. 14; BENTON, s. 262; KAMPER, s. 110; SEGAL, s. 148; TAYLOR, *Modernliğin...*, s. 93; TOURAINE, s. 208; ANSELL - PEARSON, s. 22, 192; JAMESON, *Postmodernizm...*, s. 405; GORZ, *İktisadi...*, s. 116; MONAD, s. 156; MÜLGAN, *Antropolojik...*, s. 33. "Baskıcı bir toplum egoyu akıldışı bir şekilde varolacağı bir gereksinmeye bilinç dışılığı sevk eder. Ayrılmaz şekilde bağlantılı olan eleştirel bilinç ve özerk ego, kitle haline getirilen toplumun etkisi altında çözülür". JACOBY, s. 71.

(31) Bkz. MARX, *Yahudi...*, s. 41; GUATTARI, s. 23; BAUDRILLARD, *Tüketim...*, s. 176; MONAD, s. 35; SENNET, s. 275; BAUMAN, *Postmodern...*, s. 11; BOOKCHIN, *Toplum...*, s. 72; GOLDMAN, *Diyalektik...*, s. 113; ADORNO, *Minima...*, s. 155-156; BARBER, s. 54; BOOKCHIN, *Özgürlüğün...*, s. 238; JAMESON, *Yeni...*, s. 133.

(32) Bkz. JAMESON, *Yeni...*, s. 33; ADORNO, *Minima...*, s. 155; BENJAMIN, s. 166; JAMESON, *Postmodernizm...*, s. 405; BAUDRILLARD, *Tüketim...*, s. 176; LEFEBVRE, *Marx'ın...*, s. 116; MEGILL, s. 186.

Hukuk Çatışması Kavramı, Sorun ve Çözüm Önerileri

Dadaşhan Celaleddin Kavas⁽¹⁾

I. Giriş

Her fırsatta söylenegelen bir ifade var: Hukuk herkese lazım. Hukukun her insan için bir ihtiyaç oluşunu, insanın sosyal bir varlık olarak kabul edilmesinden yola çıkarak da tespit etmek mümkün. Çünkü hukuk tek başına yaşayan insanlar için söz konusu olamaz. Tek başına yaşayan insan, tabiat şartlarının ve kendi ahlaki sınırlandırmalarının dışında hiçbir engele takılmaksızın, serbestçe davranabilir. Ancak insanın gerçekliği onun tek başına yaşamasını imkânsiz kılmaktadır. O halde tabiat şartlarının veya psikolojik sınırlandırmaların haricinde insanın davranışlarının sosyal normlarla sınırlandırılması zorunluluğu da vardır. Bu çerçevede, klasik açıklamalardan da hatırlanacağı gibi; her insanın, sosyal hayat içerisinde, bir diğerinin hakkına tecavüz etmemek kaydıyla serbestçe davranabileceği ifade edilmektedir. Ancak bu hakların nasıl belirleneceği, nerede başlayıp nerede biteceği, herkese bu haklardan nasıl dağıtılacağı, bu hakların belirlenmesinde ve dağıtılmasında (yahut ta-

nınmasında) hangi ölçütlere başvurulaacağı tarih boyunca tartışılmalıdır.

Bütün bu tartışmalar, felsefe tarih boyunca, felsefenin de doğası gereğ olarak, nihai bir noktaya ulaşmamış öte yandan aynı tarih boyunca, felsefenin vereceği cevabı bekleme imkân bulmaksızın, toplumlar kendi sosyal düzenlerini kurmuş ve hukuka başvurarak bu düzenlerin sağlıklı biçimde yürütmeye çalışmışlardır. Bunu da kend adalet anlayışları ve yargılama sistemleri içerisinde sağlamışlar, felsefe tarih kaynaklarındakine benzer hak ve adale tartışmalarına girme ihtiyacı hissetmemişlerdir.⁽²⁾ Felsefi tartışmalar, toplumsal gerçeklik içerisinde, insanların adalet ve hukuk düşüncelerini etkilemiş bile bu etkinin ciddi boyutlara ulaşması belki yüzyıllar almıştır. İşte bu sebeplerle hukuka ve adalete ilişkin tartışmalar, çoğu zaman toplumsal gerçekliği ötesinde yer almış; ideal, beklenen, özlenen hukuk ile var olan, uygulanan hukuk arasında ayrımlar ortaya çıkmıştır.

Buradan yola çıkarak, tarihsel süreç içerisinde, her zaman olmasa bile uzun dönemler boyunca, toplumların, hukuk ve adalete ilişkin beklentilerini kend

(*) Solçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.
(1) Bu noktada belki, toplumsal yaşam içerisinde de adalet ve hak tartışmalarına girildiği, zaten bu tartışmaları yapan kimselerin ister istemez felsefe tarihi içerisinde, filozof sıfatıyla yer aldığı ileri sürülebilir. Mese. Sokrates, bizzat sosyal yaşamın içine dalarak ve kendini toplumsal gerçeklikten soyutlamayarak bu konuları tartışmış, hem de bu tartışmaları halktan kimselerle yapmıştır. Ancak, böyle münferit tartışmalar söz konusu olduktan hemen sonra, artık sosyal hayatın dışında devam etmek zorunda kalmış; çünkü hakların ve adalet beklentilerinin karşımıza çıktığı sosyal olaylar bu tartışmaların nihayete emesini hiç beklemezsiniz. yargılama süreçlerinde yerlerini almıştır bile.